

TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NDE ZEREDHÂNE KURUMUNUN ÖZELLİĞİ VE İŞLEYİŞİ

CHARACTER AND OPERATION OF ZEREDHÂNE IN SALDJUKS SULTANATE OF RUM

Murat Kaan YILDIZ *

Öz

Türkler, tarihte demirci bir millet olarak bilinmektedirler. Demiri ve doğal hammaddeleri kullanarak ok-yay, mızrak, kılıç, balta, gürz, kalkan, zırh ve daha birçok silah üretmişlerdir. Türkiye Selçuklu Devleti, silah üretiminde ticaret ve çarşı-pazar üretiminden ziyade, Türk halkının üretiminden faydalanmıştır. Üretilen silahlar, başkentte, önemli şehirlerde ve kalelerde bulunan, zeredhâne adı verilen yerlerde muhafaza edilmişlerdir. Türkiye Selçuklu Devleti sultanı, Ücretli Askerlere ve İktâ Birliklerine silah dağıtımında bulunmak sorumluluğuna sahip olmadığından, bu müessese öncelikli olarak Gulâm Birlikleri'ne hizmet etmektedir. Silah dağıtımını sultanın emriyle bürokratik bir düzen içinde gerçekleştiren ve taşıma işleminde de hayvanlar kullanılırdı.

Anahtar Kelimeler

Türkiye Selçuklu Devleti, Zeredhâne, Zırh, Gulâm, İktâ, Türkmen, Ücretli Asker

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Ortaçağ) Anabilim Dalı, mkaany@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-8148-9121>.

•
Abstract

Turks, known as forger folk in history were producing bows-arrows, spears and lances, axes, maces, shields, armors, and many other weapons by using iron and natural materials. Saldjuks of Rum, rather than trading and craftsmanship, they were using the productions of Turkish people of Anatolia. The weapons were kept in the arsenals called "zeredhâne", in the capital, major cities, and castles. Sultans were not responsible for arming the mercenaries and timariots, so "raison d'être" of this government agency, zeredhâne, primarily, was arming the "gulams". Weapons were distributed by a bureaucratic order, for shipment they were using animals.

•
Keywords

Saldjuks of Rum, Zeredhane, Armor, Gulam, Timariot, Turcoman, Mercenary

GİRİŞ

Türkiye Selçuklu Devleti'nin askerî teşkilâtı, siyâsî tarihi adına büyük ehemmiyet arz etmektedir. Bu bağlamda savaşlarda ve çarpışmalarda kullanılan silâhların depolandığı ve muhafaza edildiği zeredhânelerin mühim bir yeri vardır. Türkçe literatürde konuyla alâkalı müstakil bir çalışma bulunmadığından zeredhânenin hüviyetini, nasıl işlediğini ve hizmet verdiğini açıklayarak ordudaki yerini tayin etmek elzemdir. Zeredhâne ve zeredhâne ile ilgili hususları bir düzen içinde anlatarak bütün oluşturmayı ve zeredhâneye Türkçe literatürde öz bir yer kazandırmayı amaçlayan bu çalışma İbn Bîbî tarafından kaleme alınan “*El Evamirü'l Ala'îye, fi'l-Umuri'l-Ala'îye*” isimli eser başta olmak üzere dönemin diğer ana kaynaklarından ve Türk askerî tarihi hakkında bilgiler veren araştırma eserlerinden istifade edilerek hazırlanmıştır.

ZEREDHÂNE

Zeredhâne¹, Ortaçağ'da Türk-İslâm devletlerinde asker tarafından kullanılan hafif silahların, savunma silahlarının, kuşatma silahlarına ait parça ve aksamın, gulâmhânede eğitim için kullanılan silahların, av ve oyunlarda kullanılan silahların, diplomatik vesilelerle gelen veya sanat değeri taşıyan veyahut yadigâr olarak kabul edilen silahların, muhafaza edilmesi gerekli görülen her türlü askerî teçhizatın, silah yapımında kullanılan ve de değerli olan muhtelif maden, materyal, eşya ve aletin yağmur-kar gibi doğal şartlar ile hırsızlığa ve sabotaja karşı korunduğu, askerî nizam dâhilinde bir düzen içinde tutulduğu, kapalı ve muhkem yapılar, bölümler, odalardır. Ekseriyetle askerî mevkilerde, hisarlarda, kulelerde, kalelerde veya askerî kimlik taşıyan saraylarda-konaklarda bulunmaktadır. Sivil değil, askerî kültür kümesindedirler.

Zeredhânenin, Türkiye Selçuklu Devleti'nde nasıl bir vazifeye sahip olduğunu ve de önemini anlayabilmek için devrin silah türlerini, zeredhânede tutulan silahları, zeredhânelerin Anadolu'da nerelerde bulunduğunu, buradan hangi askerlere silah temin edildiğini, temindeki dağıtım ve lojistiğin işleyişini bilmek gerekmektedir. Bununla beraber, Türkiye Selçuklu Devleti ile Yakın-Doğu'daki diğer devletlerde zeredhânenin benzer bir biçimde işleyip işlemediğini de görmek elzemdir.

¹ “Zerd, zered” kelimeleri anlam itibarıyla, “halka veya halkalarla örülmüş zırh” anlamındadır. Dolayısıyla kelime de zırhların tutulduğu yer anlamına gelmektedir. (Devellioğlu, 2007, s. 1180)

1. Türkiye Selçuklu Devleti Zeredhânesi'nde Muhafaza Edilen Silahlar

Selçuklu zeredhânesinde sayı olarak en çok muhafaza edilen silahın ok olduğu, Sultan Alp Arslan'ın Halep Seferi için İbnü'l-Adîm (2018, s. 47) tarafından yazılan "...silah deposuna ait 80 bin ok atıldı" cümlesiyle anlaşılabilir. Ok, Haçin ve Alanya kuşatmalarında en etkin güç olmuştur (İbni Bibi, 1941, s. 67, 95; 1996, C. 1, s. 185, 260). Kesin bir sayı verilemese de Rükneddin Süleyman Şâh'ın Konya Kuşatması'nda 60.000 okçuya sahip olduğu, I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in de yanında mücadeleye müteakip şehirden 3000 okçu ile ayrıldığı bilinmektedir (İbni Bibi, 1996, C. 1, s. 52-53). İyi bir okçu, dakikada 9-10 ok atabildiği için, ok-yay üretiminin yüksek miktarda olması ve zeredhânelerde saklanmaları gerekmektedir (Uyar & Erickson, 2014, s. 76).

Ok-yay ile beraber kılıç da esas bir silahtı. Selçuklu kılıçları, uçta kısmî bir eğriliğe sahipti (Karaman, 2018; Kesik, 2017, s. 83) Antalya (1207), Çinçin, Suğdak, Gürcü kalelerine olan kuşatmalarda; Harezmsahlara ve Laskaris'e karşı verilen mücadelede asker kılıç taşımıştı (İbni Bibi, 1941, s. 45, 47, 58-60, 67-68, 120 124, 154-156, 166; 1996, C. 1, s. 119, 126-128, 185, 336, 405, 422.). I. Alâeddin Keykubad'ın "ellerinde işlemeli kılıçlar taşıyan, arslan kılıklı candarlar'ı" vardı (İbni Bibi, 1941, s. 89; 1996, C. 1, s. 234). Türkiye Selçuklu sultanlarının kılıçları, hükümdarın özel mülkü olarak zeredhâne veya taşhâne'de korunurdu (Uzunçarşılı, 1984, s. 84; 1996, C. 1, s. 129). I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ufak taneli mücevherlerle bezeli kılıcı vardı (İbni Bibi, 1941, s. 47; 1996, C. 1, 129). İbn Bîbî'ye (1941, s. 47; 1996, C. 1, s. 129) göre Laskaris'e olan hücumunda bizzat bu kılıcı kullanmıştı. II. Kılıç Arslan, Myriokephalon sonrasında Manuel Komnenos'a diplomatik bir nezaket adına uzun ve iki yanı keskin bir kılıç göndermişti (Niketas, 1995, s. 131; Uyumaz, 2011, s. 38). Suğdak Seferi'nden sonra, Rus elçisine de altın kınlı bir Hint kılıcı hediye edilmişti (İbni Bibi, 1996, C. 1, s. 336). Halife Nasırüddinullah ise I. Alâeddin Keykubad'a, "Rum ülkesi hükümdarlığı ve padişahlık alâmeti" olarak kılıç göndermişti (İbni Bibi, 1941, s. 92; 1996, C. 1, s. 248; Uyumaz, 2011, s. 51). Türkiye Selçuklu sultanlarına, Moğollar tarafından gönderilmiş değerli silahlar arasında kılıç da vardı (İbni Bibi 1941, s. 226; 1996, C. 2, s. 128; Uyumaz, 2011, s. 99). Selçuklular tarafından, Harezmlî Türkmen emîrlere altın kınlı kılıçlar da hediye olarak gönderilmişti (Uyumaz, 2011, s. 107). Savaşlarda askerlerce kullanılan veya sanatsal kimliğe sahip ve maddî değeri yüksek bu gibi kılıçlar zeredhâne korunmaktaydı. Türkiye Selçukluları kendi kılıçlarını üretebilmekteydi. Bununla beraber Hint ve Yemen kılıçlarını da kullanıyorlardı (Kesik, 2017, s. 82-83). Nitekim Yemen kılıçlarına sahip olmak bir övünçtü (Howorth, 1876, s. 207). İbni Bibî'ye (1941, s. 122; 1996, C. 1, s. 331) göre, "Rum leşkəri", yani Türkiye Selçuklu Devleti askeri, "Acem kılıcı" taşımaktaydı. Üretiminde çeliklerinin türü dahi önemliydi.

Örneğin kılıç ustaları Kırgız çeliğine ayrı bir değer vermekteydiler (Göksu, 2008, s. 315). Dimaşk kılıçları ise, muhtelif türlerde olmak üzere, Orta Çağ'da en özel bir yere sahip olan silahlardı (Fathalizade, 2010, s. 34-43).

Kılıçla beraber hançer de kullanılırdı (Köymen, 1967, s. 39-44). Çiñin Kalesi Kuşatması'nda ve Yassıçimen Savaşı'nda, Türkiye Selçuklu askerleri hançer taşıyorlardı (Kesik, 2017, s. 87). Sarayda vazifeli Çavuşlar hançerlere sahiplerdi (İbni Bibi, 1996, C. 1, s. 194; Kesik, 2017, s. 87). Bizzat I. Alâeddin Keykubad, bıçakçılıkta yetenekli bir hükümdardı (Merçil, 2000, s. 80). Selçuklular gerektiği takdirde hususi hançerler de kullanıyorlardı: Ahmed bin Mahmud'un (2011, s. 200), "*Sicistan Beyi Emîr Ebu'l-Fazl atından indi. Fili vurmak için bir hançer hazırlamıştı*" ifadesi buna bir delildi.

Balta da savaşta kullanılan bir diğer silahtı. Birebir çatışma haricinde de işlevselliği vardı. I. İzzeddin Keykavus (1211-1220), Rabban Kuşatması'nda, zeredhânedeki askerlere, ağaç kesimi için balta dağıtmıştı (İbni Bibi, 1941, s. 77; 1996, C. 1, s. 205-206).

Mızrak, Türkler tarafından eski devirlerden beri kullanılıyordu (*Orhun Abideleri*, 2005, 72-73; Çoruhlu, 2005, s. 4-5). Selçuklular bu silahtı hemen her muharebede; Alaşehir Savaşı'nda ve Suğdak Seferi'nde (İbni Bibi, 1941, s. 47, 121, 167; 1996, C. 1, s. 127, 329) kullanmışlardı. Niketas'ın (1995, s. 127) "*Bizanslıların... sivri mızraklar her taraftan vücutlarına gömülüyor*" zikri de bu silahın çokluğu ve işlevselliğini göstermişti.

Gürz, Türk askerleri için çok önemli bir silahtı. Öyle ki İbn Bibî'de (1996, C. 1, s. 299) Türk askeri, "*Süt emmeden kesileliden beri yaptıkları iş, gürz ve ok kullanmaktan başka bir şey değildir*", olarak tanımlanmıştı. Gürze savaşlarda çokça başvurulurdu. I. Gıyâseddin Keyhüsrev, Antalya Kuşatması'nda kesin zafer elde etmek için askerlerine ok-yay'ı bırakarak gürz ve süngü taşımaları emrini vermişti (İbni Bibi, 1941, s. 44; 1996, C. 1, s. 117-118)². Alaşehir Savaşı'nda, Çiñin Kalesi, Gürcü kalelerinin fethinde de kullanılmıştı (İbni Bibi, 1941, s. 47, 129, 166; 1996, C. 1, s. 127, 348, 422). Hükümdarların kendilerine ait gürzleri olurdu. Keyhüsrev'in "*fil ağırlığında*" bir gürzü vardı (İbni Bibi, 1996, C. 1, 129). Hassa askerleri tarafından da kullanılırdı. I. Alâeddin Keykubad'ın "*silahdarları*" da gürz taşıyorlardı (İbni Bibi, 1941, s. 47; 1996, C. 1, s. 233). Myriokephalon'da kazanılan zaferde yine bu silah etkindi (Niketas, 1995, s. 126). Gürzler de zeredhânedeki saklanan önemli silahlardandı.

² Öztürk tarafından yapılan çeviride (s. 117-118) tam tersi yazılıdır, yani "*gürz ve kılıç*" yerine "*ok-yay*" kullanılması gerekliliği ifade edilmiştir. Fakat askerin surlara hücumu düşünüldüğünde "*gürz ve kılıç*" kullanılması gerekeceği açıktır; surlara koşan askerin ok-yay kullanması akılcı değildir.

Zırh, gövdeyi, uzuvları veya vücudu korumak için kullanılan “*Savunma Silahı*” sınıfından bir silahtı. Türkiye Selçuklu askerleri tarafından dönemin diğer askerleri gibi kullanılırdı. Zırhlar, zeredhânenin mevcudiyeti adına esas amillerdendi. Asker diğer tüm silahları taşıyabilecekken, zırh gibi yükte ağır ve su kaynaklarını geçerken askerin hayatını kaybetmesine sebep olabilecek bir savaş teçhizatını üzerlerinde mütemadiyen taşıyamamaktaydı (Sevim, 2008, s. 41). Bu sebeple Osmanlı Devleti’nde dahi silah depoları “*cebehâne*” yani “*zırhhâne*” olarak adlandırılmıştı (Kılıçarslan, 1993, s. 182-183).

Türkiye Selçukluları’nda zırh kullanımı, ordudaki gulâm sayısının artışıyla yani hafif-atlı Türkmen süvarisinden merkez-hassa ordusuna yaşanan dönüşümle beraber artmıştı. Uluğ Keykubad döneminde hassa sayısı artık 12.000’e kadar ulaştığı için zırh sayısı da en azından hassa sayısı kadar olmalıydı. Çünkü zırh hassa askerin envanterindeydi (Özdal, 2008, s. 58-59). II. Gıyâseddin Keyhüsrev devrine gelindiğinde bu sayı artık oldukça yükselmişti. Nitekim Köseadağ Savaşı’ndan sonra Moğollar’ın eline kırk araba kadar zırh geçmişti (O. Turan, 2005, s. 547). Hükümdar zırhları ayırt edilebilecek nitelikteydi. Örneğin, Tutuş’un önüne, Süleyman Şâh’a ait zırh getirildiğinde, bunun bir hükümdar zırhı olduğunu kolayca anlamıştı (Sevim, 2005, s. 658).

Türkiye Selçuklu askeri miğfer kullanmaktaydı. Bu miğferlerin bir örneği, XIII. yüzyılda yapılmış bir rölyefe dahi işlenmişti (Avcı, 1984, s. 8). Hükümdarların kendilerine ait hususi miğferleri olurdu. I. Gıyâseddin Keyhüsrev’in, büyüklüğü sebebiyle “*gök kubbeye*” benzetilen bir miğferi vardı (Kesik, 2017, s. 90). Hükümdarlara ait hem zırhlar hem de miğferler kendine ait özel zeredhânelerden tutulurlardı.

Selçuklular farklı türlerde savaş makinaları kullanmaktaydılar. Mancınk bunların başında gelirdi. Sivas mancınk üretiminde öne çıkmış bir kentti (Özdal, 2008, s. 87). Antalya, Alanya, Kâhta, Çemişgezek, Harput ve Diyarbakır kuşatmalarında en etkin bir biçimde kullanılmışlardı (İbni Bibi, 1941, s. 44, 95, 110-113, 182; 1996, C. 1, s. 117, 261, 293, 301, 441, 447). Bu aletler büyük demirden güllerle atıyorlardı. Örneğin Diyarbakır’daki askerî harekâta, 6, 9, 15 ve 30 kg.’lık demir güllerle vardı (İbni Bibi, C. 1, s. 447; Koca, 2005, s. 146). Tek değil, birden fazlası kuşatmalara taşınırdı. Harput’a on sekiz kadar mancınığın taşınması orduda çok sayıda mancınığın olduğunun bir göstergesiydi (İbni Bibi, 1941, s. 178; 1996, C. 1, s. 441). I. İzzeddin Keykavus, Ankara Kuşatması için Konya’da toplandıığında, zeredhânenin bu türden silahların çıkarılması emrini vermişti (İbni Bibi, 1996, C. 1, s. 155). Selçuklu Meliki Rüküddîn Cihanşâh ise Celâleddin

Hârizmşah'a (1220-1231), "*Karabuğra*" türünde yani büyük bir cins mancınık hediye etmişti (O. Turan, 1958, s. 96). Küçük türden mancınıklara ise "*arrâde*" denirdi. Mancınığa benzer düzenekte olan, "*yanıcı madde*" fırlatan, "*neffate*" adlı savaş makineleri de vardı (Kesik, 2017, s. 93).

Türkiye Selçukluları, sur ve tahkimatın temeline inmek için nakkâb adlı delici aletler kullanıyorlardı (Kesik, 2017, s. 93). Bu aletlerin tahribatta büyük ünleri vardı. Urfalı Matheos (2019, s. 141), "*Sultan (Alp Arslan), şehrin (Halep) surunu delik deşik ettiği halde şehre yine bir şey yapamamıştı*" yazarak esasında nakkâbların başarısını vurgulamıştı. Çokça başvurulan bir silah idi. Nitekim kuşatmalarda ortalama elli kadar "*nakkabân*" kullanabiliyordu (Kesik, 2017, s. 93). Ağır ve demirden aksamı olan bu savaş makinası da yine zeredhâde muhafaza edilirdi. Madenî aksamı olan böyle savaş aletleri, zeredhâdede muhafaza edilmediği takdirde kış şartlarında kısa sürede kullanılmaz hale gelecekti.

Çarh, büyük boyutlu, baş parmak kalınlığında, dirsek uzunluğunda demir oklar atan bir savaş makinasıydı. İki insanı art arda ve hatta duvarları delemek kadar kuvvetliydi (Kesik, 2017, s. 94). Türkiye Selçukluları için oldukça önemli bir silahtı. Öyle ki, Kilikya Ermenileri'nin tâbiyet şartları arasında 500 çarh'çı göndermek vardı (Göksu, 2008, s. 179). Pervâne ile Emîr Kaymaz, Tatvan'da Kır Han ile olan siyâsî görüşmeden dönerken yanlarında çarhçılar da bulunmaktaydı (Göksu). Çarh'ın aksamı da yine zeredhâdede tutulurdu. 1.800 kilogram ağırlığında, "*kuşkencîrler*" ise büyük ve kuvvetli oklar atan, kale kuşatmalarında kullanılan bir diğer savaş aleti türüydü. İsmi de zaten "*kale duvarı delen*" anlamındaydı (Özgüdenli & Duman, 2016, s. 93).

2. Zeredhâne Müessesenin Kimliği ve İşleyişi

Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'na (1994, s. 269-270), göre, "*Türk Ordusu*" üç esas niteliğe sahipti: Türk Ordusu, ücretli değildir; Türk Ordusu daimîdir, Türk Ordusu temelde süvarilerden kuruludur. Lâkin zaman içinde, İran ve Yakın-Doğu coğrafyalarındaki yönetim geleneğinin tesiri, göçebe-federasyondan bürokratik devlet teşkilatına geçiş ve şehirleşme ordu nizamında kısmî değişiklikler yaşatmıştı (Gordlevski, 1988, s. 291; Gökdemir, 2016, s. 12-13; Göksu, 2019, s. 283-313; Grousset, 1980, s. 153-169; Köymen, 1967, s. 7-8, 37-38; 1983, C. 1, s. 109; Nizamü'l Mülk, 2015). Öyle ki, "*Türkiye Selçuklu Ordusu'na*", artık Frank-Latin Ücretli Askerler dahi katılmışlardı (Kesik, 2017, s. 26, 37; Ş. Turan, 1990, s. 95;) "*Daimî*" yani kadın-erkek, genç-yaşlı her kişi ve meslekten insanın "*daima*" hazır olduğu bir halk ordusu yerine, gulâmların oluşturduğu maaş alan birlikler vardı.

³ "*Kara*", kelime olarak siyah rengini ifade ettiği gibi "*haşinliği, kuvveti*" de ifade etmektedir, "*buğra*" ise "*erkek deve*" anlamına gelmektedir.

Türk Ordusu, Türkiye Selçukluları devrinde yine, çoğunlukla süvarilerden müteşekkilse de savaş makinalarını kullanacak uzmanlar, tabî devletlerden gönderilen mızraklılar, gönüllü askerler ve ağır zırhlı Frank-Latinler'den oluşmak üzere orduda piyadeler de kayda değer bir çoğunluk idi. Örneğin I. Alâeddin Keykubad'ın Gürcistan Seferi'nde, 5000 kadar ücretli piyade ordunun yürüyüşüne katılmıştı (Koca, 2005, s. 115; Göksu, 2019, s. 285). Artık, piyadenin mevcudiyeti devrin Türk Ordusu'nun bir parçası haline gelmişti. Öyle ki Türklerin ilk "*düzenli piyade birliğini*" sahaya sürdükleri Palekanon Savaşı (1329) ile Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurumsal sonu (1308) arasında sadece 21 yıl kadar kısa bir süre vardı (Emecen, 2010, s. 21-22). Dolayısıyla, Türkiye Selçuklu Ordusu ile "*Geleneksel Türk Ordusu*" arasında artık bir süvari-piyade farklılığı bulunuyordu.

Türkiye Selçuklu Devleti orduları sefere çıktıkları zaman yanlarında hayvanlar ve arabalarla seyyar silah depoları taşıyorlardı. Yassıçimen Savaşı'nda, maktul düşen Harezm askerlerinin teçhizatı sefer esnasında orada olan cephaneliğe taşınmıştı. Bu tarz cephaneliklerden silah dışında askerin muhtelif ihtiyaçları karşılanırdı (Köymen, 2020, s. 376). Lâkin bu mobilize silah depoları, zeredhâne kimliği taşıyordu. Benzer şekilde Selçuklular, yer altı yerleşimlerini de askerî amaçlarla kullanan bir milleti (*Aksaray İli Merkez Kültür Envanteri*, 2010, s. 284). Ancak böyle seyyar silah depolarında olduğu gibi bu mahaller de birer zeredhâne değildi. Zeredhâne ancak muhkem bir yapı içinde olmak üzere, giren ve çıkan tüm envanerin kayıt altında tutulduğu, askerî yerleşimin bir parçası olan bürokratik-hümayun ve de yerleşik bir düzendi.

Zeredhâne, askerî önem sebebiyle düzenli olarak korunan bir mevki idi. Korunmada ise çoğunluğu Türkler'den müteşekkil özel bir birlik olan "*Gulâmân-ı Silâhdarân*" görevliydi (Ş. Turan, 2009, s. 191-192). Başındaki asker, sultanın silâhlarını taşımakla vazifeli olan "*emîr-i silâh*" namı Selçuklu kumandanıydı (Kesik, 2017, s. 95; Taneri, 1995, s. 145). Bu kişi dikkat sahibi ve buraya düzenlenecek bir sabotajı önlemek için de yakın dövüşte mahir olmalıydı.

Selçuklu sultanlarının silahları da yine zeredhânelerde yani "*zeredhâne-i hâss*" veya "*zeredhâne-i saltanat*'larda" saklanmaktaydı. Zeredhâne için bir "*defter*" mevcuttu. Silahların türleri ve sayısı burada kayıtlı olurdu. Silâhların dağıtımı ve ele geçirilen düşman mühimmatının kaydedilmesi adına kullanılırdı (Kesik, 2017, s. 95; Uzunçarşılı, 1984, s. 84). Kendine ait bir evrakı ve kayıt düzeni mevcuttu: Harran'da Dımaşk ve Taşkent yayları, Frank, Gürcü ve Gil işi kalkanlar bulunmuş ve zeredhâne için defterlere kaydedilmişti (İbni Bibi, 1996, C. 1, s. 444-445). Çiçin Kalesi'nin alınmasından sonra, "*...divan memurları kaleye giderek zahire ve silâhları müsadere*" etmişlerdi (İbni Bibi, 1941, s. 67; 1996, C. 1, s. 185).

Zeredhâne silah deposu olması haricinde siyasî suçluların da tutulduğu bir yerdi, yani güvenliği sayesinde özel bir hapisâne olarak da kullanılmaktaydı (Taneri, 1993, s. 145). İbn Bîbî'de bu uygulama, "...cephanede nezaret altına alınmak suretiyle esir edilmişlerdir" olarak ifade edilmişti (İbni Bibi, 1941, s. 61; 1996, C. 2., s. 170). "Kir Aleksî" ve adamları da yine yakalandıktan sonra zeredhâne-i hâss'ta tutulmuşlardı (İbni Bibi, 1941, s. 61; 1996, C. 1, s. 170). Benzer uygulama, emîrler için inşa edilmek üzere, Kaletulcebel'de, Memlûklar'da da vardı (Kortantamer, 2010, s. 94).

3. Zeredhâne İçin Silah Temini

Prof. Dr. Osman Turan (1980a, s. 175), Türkiye Selçuklularının kendi silahlarını, savaş makinaları da dahil olmak üzere, bizzat kendilerinin ürettiğini beyan etmiştir. Prof. Andrew Peacock (2016, s. 90) ise Selçuklu Türkleri'nin elindeki silahların ganimet olduğunu veya satın alındığını düşünmektedir.

Anadolu'da "Kemanger, Seyyâf, Siperger, Şemşirger, Tirtıraş, Zırhbâf, Zırhger" adlarıyla bir silah esnafı vardı (Merçil, 2000, s. 160, 206). Bu esnaf gerekli malzemeleri elde ederek muhtelif silahlar üretir ve bunları askerlere satarlardı. Türkiye Selçuklu askeri bizzat esnaftan temin ettiği silahla savaşa katılabilirdi.

Anadolu'ya dışarıdan da silahlar gelirdi. Örneğin, İran'da "pulad" yani paslanmaz çelik işlenmekteydi (Alipour & Rehren, 2014, s. 1-33). Fergana ve İsficab'da silah üretilirdi (Barthold, 1990, s. 254). Kafkaslar'da ve Azerbaycan'da yine Türk silah ustaları bulunuyordu (Barbaro, 1979, s. 543-544; Marenesi, 1865, s. 125; Togan, 1981, s. 31). Dönem itibariyle çelik, en iyi Dımaşk'ta silaha dönüştürülmekteydi. Burada üretilen kılıç, hançer, balta, gürz, kalkan ve daha birçok silah, "Dımaşk Çeliği" olarak tanınmıştı. Yakın-Doğu, Güney Hindistan, Horasan veya Merv'den de gelen madenî materyalin işlenmesiyle yapılırdı. Bunlar hükümdarlar, emîrler ve soylular adına pek değerliydi (Fathalizade, 2010, s. 34-43). Avrupa'dan da zırh, kalkan ve miğfer de yine Anadolu'ya girmektedir (O. Turan, 1980a, s. 176).

Görüldüğü üzere Selçuklu Türkiyesi hem kendi esnafının üretimiyle hem de dünyanın birçok noktasından kendisi için silah ithal ederek ordusunun ihtiyacını karşılayabiliyordu. Lâkin tüm bu üretim ve ticarete rağmen, sayısı sadece sahada bile 100.000 ulaşabilen bir ordunun silah donanımının tamamının esnafla ve ticaretle karşılanabilecek olması akılcı değildi. Arslan Yabgu'nun çağrısına cevap vermeye hazır, Gazneli Mahmûd ile arasındaki konuşmada bahsi geçen yüz binlerce atlının donanımı, Türkmenlerin ne kadar çok sayıda silah üretebileceklerini gösteriyordu (Aksarayî, 2000, s. 7-8; Kazvîni, 2015, s. 18-19). Bu atlılar için bir esnaf grubu ya da ticaret söz konusu değildi. Dolayısıyla Anadolu'daki Türkmenler, Türkiye Selçuklu Devleti ordusunun esas silah kaynağı

idi. Silah üretebilen bir millet olarak temel üretim malzemelerine yani ağaç ve hayvansal ürünlere zaten oldukça kolay bir biçimde ulaşabiliyorlardı. Buna madenler de dahildi. Anadolu'da demir, bakır ve pirince ulaşabiliyordu veya ticaretle de temin ediliyordu (Dukas, 2009, s. 124; Fleet, 2009, s. 111-119; İbn Battûta, 2013, 287; İnalçık, 2009, s. 124; Simone de Saint Quentin, 2006, s. 50) Bu sonuç, ordu-millet anlayışının bir ürünüydü.

4. Türkiye Selçuklu Devleti Zeredhânesi ile Yakın-Doğu'daki Zeredhânelerin Farkları

Abbasiler, Eyyûbiler ve Memlûklar gibi Yakın-Doğu devletlerinde zeredhâne, çoğunlukla bir "çarşı-pazar" düzeniydi.

Abbasîler'de, Bağdat'ta bir silâh çarşısı mevcuttu. Bu çarşıdan Abbasî askerleri piyade veya ve süvari olmak üzere ok, yay, mızrak, kılıç, gürz, kalkan vb. muhtelif savaş teçhizatını temin ederlerdi ve ülkelerinde silah satın almak için başka çarşılar da vardı (Çelik & Yıldırım, 2013, s. 247-248). Eyyûbiler'deki silahhâne ise 7000'den fazla dükkân mahiyetinde, bir çarşı içinde bulunmaktaydı (Şeşen, 1995, s. 25); yani zeredhânenin karşılığı büyük bir esnaf topluluğu idi. Memlûklar da yine profesyonel askerler oldukları için silâhlarını satın almak veya bir şekilde temin etmek zorundaydılar. Kahire ve Dimaşk'ta onlar için silâh îmalı ve satışı yapan pazarlar mevcuttu (Lapidus, 1967, s. 19). 1346-1347'de inşa edilmiş Kahire sarayının girişinde, bizzat "silah çarşısına" bakacak şekilde, Vezir Seyfeddin'in damgası olan kılıç-pala motifi bir rölyef olarak görülebilmekteydi (Nicol & Dennis, 1993, s. 19). Mısır'da ayrıca, zengin şahısların, kendilerine ait silah depoları vardı ve devlet yeri gelince bu kişilerden silah kiralardı (Özdal, 2008, 56). Mısır-Suriye ordularında silah satın alınabilen "ordu-pazarlar" da bulunuyordu (Koca, 2019, 257). Bu sebepler ile Mısır'da, askerlerin ihtiyaçlarının karşılanması için silah zanaatı zamanla gelişmişti (Lapidus, 1967, s. 19)⁴. Görüldüğü üzere ordu ile çarşı arasında bir bağ mevcuttu. Lâkin bu durum Türkiye Selçuklu Devleti'nin düzeninden tamamen farklıydı; orduyu donatmakla sorumlu olan çarşı değil, yukarıda da ifade edildiği üzere bizzat halk idi.

5. Zeredhâneler'in Buldukları Noktalar

Türkiye Selçuklu Devleti'nde zeredhâneler, şehirlerde, kalelerde, hisarlarda, askerî mevkilerde ve hatta muhkem kervansaraylarda bulunmaktaydı. Başkentlerde olanlara, "zeredhâne-i hâss" veya "zeredhâne-i saltanat" adı verilirdi (Kesik, 2015, s. 95; Uzunçarşılı, 1984, s. 34-35).

⁴ Mısır'da ayrıca zeredhâne olarak zikredildiği üzere merkeze bağlı kale ve hisarlarda silah depoları da vardı (Luz, 2014, s. 152). Memlûkların, "zerekâş'ın" denetiminde merkez ordusuna mancınık, top ve muhtelif savaş teçhizatı veren bir zeredhâneleri de bulunuyordu (Muhammed b. Mahmud b. Ecâ et-Türki, 2018, s. 39; Uzunçarşılı, 1984, s. 337, 419).

Kalelerde cephaneliğin bulunması bir şarttı. Bu düzen, askerlerin kuşatma makinası ile kalelerini savunurlarken yanlarında bir de cephanenin olduğu XIII. yüzyıldan kalma büyük bir seramik tabakta dahi resmedilmişti (Nicolle & McBride, 2020, s. 20). Anadolu'da da Roma ve Bizans'tan kalma birçok silah deposu Selçuklularca kullanılmıştı. Örneğin, Niksar Kalesi'nde Roma İmparatorluğu'ndan kalma bir silah deposu günümüze kadar ulaşabildi (Yurdalan & Sezgin, 2014). Dânişmend Gâzi Destanı'nda (2007, s. 96) "*Mihail'in cephanesine vardılar. Müslümanlar da silahlandı*" cümlesi ile Bizans'tan kalan silah deposundan bahsedilmişti. Destanda Artukî, zindanlarda Müslümanları kurtarma mücadelesi verirken elbise bulması gerektiğinde Meryem Hatun meşhur silahşoru kapısı çok güçlü olan "*zırhhâneye*" götürmüştü. Destanda (2007, s. 186) ayrıca Hatun, "*her ne isterseniz orada vardır*" diyerek burada silahla beraber muhtelif ihtiyaçların da olduğunu bilgisini vermişti. Selçuklu Türkleri, Bizans İmparatorluğu'ndan ele geçirdikleri kaleleri onarıyor, yeni kısımlar ekliyor, mescid, darphâne, hamam, ticarethâne ve konak inşa ediyorlardı (Parlak, 2019, s. 636). Görüldüğü üzere zeredhâneler yine bu yapılar arasındaydı. Yapının denetimini "*kutvâl, dizdâr, kaledâr*" adlı görevliler sahiplenmişti (Kesik, 2017, s. 50).

Kentlerde zeredhâneler mevcuttu. Anonim Selçuknâme'de, Karamanoğulları ve Eşrefoğulları'nın 1285'te Konya'ya girişleri üzerine, "*Konya halkı tepeden tırnağa silahlandı*" bilgisi verilmişti (Anonim Selçuknâme, 2011, s. 53) Bu bilgi Konya'da hali hazırda silah depolandığını ve bunun için de bir zeredhânenin mevcut olduğunun kanıtı idi. Konya'daki saray-yönetim merkezi kuvvetle muhtemel bugünkü "*Alâeddin Köşkü*" kalıntısının bulunduğu tepe dahilinde idi (Küçükdağ & Arabacı, 2016, s. 238-239). Dolayısıyla zeredhâne de köşke çok yakın bir yerde idi.

Sivas, zeredhânenin olduğu bir diğer şehirdi (İbni Bibi, 1941, s. 76). İbni Bîbî'nin eserinde, Babaî İsyancıları'na dair olan anlatıda "*Oranın cephanesinde bulunan (zeredhâne) silahları alıp askere dağıttılar*" bilgisi yazılmıştı (İbni Bibi, 1941, s. 209; 1996, C. 2, s. 52). Burası ayrıca mancınık gibi savaşta kullanılan makinaların üretiminde başarılı bir kentti (Özdal, 2008, s. 87). Mancınıklara ait parçaların korunması bir zaruretti.

Kayseri'de de bir zeredhâne bulunmaktaydı. Kalenin Bizans döneminde inşa edilmiş büyük hisarı Selçuklu devrine de yetişebilmiş ise, burası da bir zeredhâne olarak vazife görmüş olmalı idi. Bununla beraber şehrin Türk devrinde inşa edilmiş burçlarından biri de yine zeredhâne olarak kullanılabilirdi (Akok, 1976, s. 12-15, 29-38). Lâkin zeredhâne kuvvetle muhtemel İç Kale'de olmalıydı. Nitekim burası, Osmanlı Devleti döneminde devlete ait değerli eşyaların muhafaza edildiği ve suçluların hapsedildiği güvenli bir yer idi (İnbaşı, 2000, s. 842).

Erzurum'da da bir zeredhâne vardı. Kentin alınmasından sonra, Uluğ Keykubad burada bir hafta kadar vakit geçirmişti ve kale komutanlarıyla nâiblere emir vererek, zeredhânedeki tüm ihtiyaçların teminini istemişti, (Köymen, 2020, s. 378). Zerdhâne kuvvetle muhtemel, kalenin en güvenli yeri olan İç Kale'de olmalı idi.

Afyonkarahisar Kalesi (Karahisarısâhib, Karahisar) Türkiye Selçuklu Devleti devrinde, sahip olduğu yükseklik ile güçlü kalelerden biriydi. Eflâkî'de kaleye dair verilen "*Bütün kaleyi nefis kumaşlarla ve silâhlarla süslediler...*" bilgisi açık olarak bir zeredhâneyi işaret ediyordu (Eflâkî, 1973, C. 1, s. 314-315). Nitekim Dânişmend Gâzi Destanı'ndaki (2007, s. 186) zeredhânelerde kumaşlar da bulunuyordu. Bu kale, I. Alâeddin Keykubad'ın hazinelerini muhafaza ettiği fevkalade güvenli bir yapı idi. Kalede ayrıca saray, mescid ve zindan da vardı (Eflâkî, 1973, C. 2, s. 268; Parlak, 2019, s. 640-641). Burası, Selçuklu-Bizans savaşlarının gerçekleştiği, çok sayıda Türkmen mezarının bulunduğu ve de I. Alâeddin Keykubad döneminde bir Türkmen ailesinin (İlyas bin Oğuz ve halefi Hacı Mehmed) yönettiği bir şehir idi (Bulduk, 2013, s. 5-7). Yolların birleştiği bir şehir olması sebebiyle de herhangi bir amaçla, ulaşım-ulaştırma için uygundu. Dolayısıyla gerektiği takdirde silah aktarımı ve depolanması için bir kavşak noktasıydı.

Ankara da zeredhânesi olan bir şehirdi. Büyük ve muhkem bir yapı olması sebebiyle bünyesinde çok sayıda depo bulundurabilecek bir teşekküldü (Darkot, 1971, s. 449-450). Nitekim şehir, II. Süleyman Şah'ın yaz ve kış, üç sene boyunca kuşatmasına dayanmıştı (Kesik, 2000, s. 244). Böyle bir kuşatmaya askerin dayanması için, yanında mutlaka fazladan oku, kargısı ve kullanacak ise sapan taşı olması gerekirdi.

Alanya Kalesi'nde Selçuklular'dan önce bir silah deposu mevcut olup fetihten sonra burası bir zeredhâneye çevrilmişti. Bizzat İbn Bîbî, (1941, s. 97; 1996, s. 267) "...içindeki erzak ve teçhizat kıyamet gününe yetiyecek derecede doldurulmuştur", ifadesini kullanarak kalenin kuvvetini göstermişti. Zeredhâne, Kızıl Kule bünyesinde bulunabileceği gibi eski sarnıçlardan biri kireç çekilmek-kurutulmak suretiyle zeredhâneye dönüştürülmüş olmalıydı.

Antalya'da da bir zeredhâne vardır. İbn Bibi'nin eserinde (1996, C. 1, s. 119), I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Antalya'yı fethini anlatılırken "...ambarları ve silah depolarını (zeredhâne) her türlü zahire ve silahla doldurdular" bilgisi verilmişti. Şehrin ikinci fethinde, surların güneybatı köşesine bir oldukça muhkem bir yapı inşa edilmişti veya bu kısım kuvvetlendirilmişti (Yılmaz, 2002, s. 115). Zeredhânenin burada bulunması muhtemel idi.

İznik'te de bir zeredhâne mevcuttu. Cenâbî'de "*İznik'e asker ve silâh yığıldılar*" bilgisi ifade edilmişti (Kesik, 2000, s. 234). Bu silah yığılan yer, Bizans'tan

kalabilecek bir silah deposu olduğu gibi zeredhâneye de çevrilmiş bir yapı olabilirdi. Örneğin, kiliseler zeredhâneye dönüştürülmekteydi. İstanbul'un fethine müteakip Türkler, Aya İrini gibi devasa boyuttaki bir yapıyı cephaneye çevirmişlerdi (Amicis, 1997, s. 237; 2010, s. 249). Burada da İznik Gölü'ne sırtını vermiş oldukları için Yenişehir Kapısı ile Güney Göl Kapısı üçgendeki iki kiliseden birinin de zeredhâne olarak kullanımı muhtemeldi (Eyice, 1988, s. 33). İznik'in ayrıca kalede yeterli miktarda ok, temren, sapan taşı ve kargı olmadan, Emîr Porsuk'a (ö. 1097) ve Emîr Bozan'a uzun bir süre dayanabilmiş olmaları makul değildi (Anna Komnena, 1996, s. 197-198; Cahen, 1968, s. 80; Kesik, 2000, s. 232). Şehir ayrıca, Haçlılara da yine bir süre direnebilmişti (Kesik, 2018, s. 24-28). Kent, Türklerin, İstanbul'un Anadolu Yakası'na kadar uzanan askerî harekâtında silâh temin edebilecekleri en uygun karakol konumunda idi (İnalçık, 2009, s. 43). Bu akınları beslemek için de bir zeredhânenin mevcudiyeti şarttı.

Sultan Han'ı, 24 kuleli ve büyük duvarlarıyla bir kale kadar muhkem bir ticaret merkeziydi. Burası kervanlar için bir "sığınak" kimliğine sahip olduğundan handa yiyeceklerle beraber ayrıca mühimmat da depolanmaktaydı (Gordlevski, 1988, s. 217). Nitekim Karatay Kervansarayı, Türkiye Selçuklu ordularının seferleri esnasında kullandığı bir konak noktası idi (O. Turan, 1980a, s. 189). Uzun müddetli kuşatmalara dahi dayanabiliyorlardı.

6. Zeredhâne'den Hangi Birliklere Silah Temin Edildiği

Zeredhâne'den silah dağıtımının olduğu kitle, esas olan Gulâmlar idi. İktâ Birliklerine, Ücretli Askerlere ve tâbi devletlerden gelen askerlere düzenli bir silah dağıtımı yoktu. Gâziler ile Gönüllü Birliklere silah dağıtımı şartlar dahilinde idi. Türkmenler de vazifelerine göre silah almakta veya alamamaktaydılar.

Gulâmlar, Türk-İslâm devletlerinde askeriyede, bürokraside ve sarayda vazifelendirilmiş köleler veya tutsaklar idi (Kesik, 2017, s. 26-27; Koca, 2019, s. 238; Köymen, 1967, s. 9-32; Merçil, 1996, s. 180-184). Savaşta kullandıkları tüm zırh, kalkan, kılıç, pala, hançer, mızrak, gürz, kısacası tüm askerî teçhizat zeredhâne'den karşılanmaktaydı. Evlâ kumaştan işlemeli kıyafetleri, en iyi madenden en başarılı silah ustaları tarafından yapılmış sağlam silahları, altından ve gümüşten kılıç kayışları ve kalkanları zeredhâneneden teslim edilirdi (Koca, 2019, s. 243; Özdal, 2008, s. 45). Türkiye Selçuklu Devleti sarayında, sultana refakat eden ve koruma sağlayan "gulâman-ı saray, gulâman-ı dergâh" askerleri mevcuttu. Bunlar, "müfârede, halka-i hâs, mülâzimân-ı yatak" gibi gruplara da ayrılmışlardı. Aralarından kuvvetliler ve yetenekli silahşor olanlar, bilhassa savaşta sultanın yanında olurdu. Sultanın katıldığı divân ve resmî toplantılarda, güvenlik için seçme askerler mevcuttu ve kılıç, mızrak ile gürz kullanmakta ustaydılar (Kesik, 2005, s. 26-34; Koca, 2005, s. 85). Taşıdıkları silahlar da hem kaliteli hem de devlet temsiliyeti

gereği sanatsal değeri olması gerektiğinden, bunlar da zeredhânenin teminindeydi. “*Gulâmhâne, uşakhâne*” adlı bir tür askerî okulları mevcuttu (Koca, 2005, s. 86-87; Rice, 2015, s. 82). Eğitim için kullanılan silahlar da yine zeredhânenin temin edilirdi.

İktâ, devlete ait olan toprakların işletme ve faydalanma hakkının şartlar dahilinde bireylere verilmesi idi. İktâ sahipleri topraklardan kazandıklarıyla askerî seferlere hazır, eğitilmiş ve donanımlı sipahiler yetiştirmekle vazifelidiler. Ordunun büyük bir kısmını bunlar oluşturmaktaydı. Sipahiler orduya katıldıkları esnada askerî teçhizatları zaten beyleri tarafından çoktan tamam edilmiş olduğundan, zeredhânenin silah alımına ihtiyaç duymamaktaydılar (Bombaci, 1978, s. 343, 348; Kesik, 2017, s. 34; Koca, 2019, s. 246-247; Ravendî, 1957, C. 1, s. 117; O. Turan, 1980b, s. 125-160). Ayrıca bunlar zaten ekseriyetle zırhsız idi (Özdam, 2008, s. 58).

Türkmenler, Türkiye Selçuklu Devleti ordusunun bir parçasıydılar (Kesik, 2017, s. 41-42). Süleyman Şâh, Anadolu’da iken yanında Yabgulu ve Horasanlı Türkmenler’den büyük bir çoğunluk vardı. Haçlılara karşı mücadele eden Davud ve I. Kılıç Arslan’ın yanında çok sayıda Türkmen vardı (Sevim, 2008, s. 24). Alaşehir Savaşı’nda sağ ve sol beylerine bakıldığında Kayı Aşut Bey, Bayındır İbrahim Bey ile Yakup Kabakulak ve Akçaapa adlı emirler bulunmuştu (Anonim Selçuknâme, 2011, s. 39; Baykara, 1997, 41). “*Türkân-ı Ecrî Hor*” adıyla zikredildiği üzere Köseadağ Savaşı için Kuzey Suriye’den Harezmliler, Yabgulular ve Kıpçaklar toplanmışlardı (Koca, 2005, s. 117). Gerekli görüldüğü takdirde tüm bu askerlere ihtiyaç dahilinde silah verilirdi. Uç Bölgeleri’ndeki Türkmenler, Anadolu’daki Türk yurdunun sınırlarını genişleterek büyük hizmetler ettikleri için, Türkiye Selçuklu Devleti bu kitleye, gaziler ve sâlâr’a silah temininde bulunmakta ve maaş bağlamaktaydı (Koca, 2005, s. 105; Köymen, 1967, s. 5). Uç Teşkilatı’nda, sağ ve sol kol olmak üzere, Kastamonu ve Ankara olarak iki merkeze sahipti. XII. yüzyılda, sağ kol’da Hüsameddin Çoban, sol kol’da ise Seyfeddin Kızıl vardı (Koca, 2005, s. 108). Bu Türkmen reislerine ve silahşorlarına ise zeredhânenin silah desteği kesin olarak yapılmaktaydı.

Türkmenlerin iktisadî ve içtimaî düzenleri devlet politikalarıyla her daim beraberliğe sahip değildi ve büyük isyan hareketleri de gerçekleştiriyorlardı (Ayan, 2013; Ocak, 1980). Sultan Sencer’i tutsak alıp Büyük Selçuklu Devleti’ni toplumsal ve ekonomik açıdan güç bir duruma düşürmüşlerdi (İbnü’l Verdî, 2017, s. 96-99; Kazvînî, 2015, s. 75-79; Reşîdü’l-dîn Fazlullâh, 2018, s. 123-126. Süryani Mihail’in kaydı (Michel le Syrien, 1905, C. 3, s. 370-372; 1944, s. 249-250) dikkate alındığında, II. Kılıç Arslan, Myriokephalon’da Türkmenleri denetim altında tutamamıştı. Türkiye Selçuklu Devleti’nde ise Babaî İsyancıları’nın yine devlete ağır

sonuçları olmuştu (Simone de Saint Quentin, 2006, s. 134-158). Sultanlar, Türkmenlerin savaştaki bağlılıklarına da şüphe ile de yaklaşabiliyorlardı (Bombaci, 1978, s. 348). Kendileri, Ücretli Asker kimliği de taşıyorlardı (Bombaci, 1978, s. 347, 354). Türkmenlere, bu vb. olumsuz özellikleri sebebiyle silah dağıtımını her zaman gerçekleştiriyordu.

Türkiye Selçuklu Devleti ordusunda ücretli olmak üzere, Frank ve Latin askerler mevcuttu. Ekseriyetle, kendilerine ait silahlarla hizmete giriyorlardı (Nolan, 2017, s. 59). Bu noktada, Ücretli Askerler'in ve zeredhâneyle ilintileri bulunmuyordu. Lâkin hassa olanlar için bu durum geçerli değildi. I. Alâeddin Keykubad'ın, "*Kazvinli, deylimli, frenk olmak üzere... beşyüz çavuş'u*" bulunuyordu (İbni Bibi, 1941, s. 89; 1996, C. 1, s. 234). Hassa olan Frank-Latin, Kazvinli, Deylemli askerlere zeredhânedeki silah dağıtımını yapılacağı kesindi.

Ücretli askerlere çok sayıda silah teminini tehlikeye sebep olmaktadır. Çünkü kendileri her daim aynı beyin hizmetinde kalmıyorlar veya devlet içi çatışmalara müdahil oluyorlardı (Holmila, 2012, s. 45-67; Kesik, 2017, s. 37). Sa'deddin Köpek 1000 kadar Frank'ı kullanarak bir siyasî oyun ile, Sultan Gıyaseddin'i tahta geçirtmişti (Kesik, 2017, s. 37). Bunun haricinde, Frank-Latin birliklerinin çoğunluk teşkil ettiği bir ordu ile, herhangi bir Haçlı birliğini karşılamak da tehlikeli olacaktır. Ücretli Askerlere silah temininin olmadığı, kendileri tarafından kullanılan silahlar vesilesiyle de görülebiliyordu. Öyle ki Frank-Latin askeri, öz donanımını değiştirdiği takdirde kimliğini de değiştirmekteydi. I. Gıyâseddin Keyhusrev'i hileyle şehit eden Frank askerine dair söylenen "*Sonra onun alât ve esvabını devşirüp...*" cümlesi ile Avrupalı askerin kendini gizlemek için hükümdarın "*savaş teçhizatını*" kullandığı açıktı (Baykara, 1969, s. 26). Nitekim Frank-Latinler kendi savaş nizamlarına uygun olacak halde farklı türden, kılıç, balta, kalkan, zırhlara ve en büyük fark olmak üzere arbaletlere sahiplerdi (Gelli, 1900; Edge & Paddock, 1991). Sonuç olarak Avrupalı asker zeredhânedeki, eğer hususen konulmamışsa kendisinin kullanacağı türden silahlara çokça ulaşamıyordu.

Türkiye Selçuklu Devleti ordusuna, devletin yaptığı antlaşmalar neticesinde diğer devletlerden de askerler katılmaktaydı. Bunlar arasında Dânişmendliler, Saltuklular, Mengüçükler, Artuklular, Ermeniler, Eyyûbiler, Trabzon ve İznik Rumları, Gürcüler ve Ruslar mevcuttu (Kesik, 2017, s. 39-41). Simon de Saint Quentin, (2006, s. 51) II. Gıyaseddin Keyhusrev döneminde orduya gönderilen milletleri ve sayılarını vermişti: Küçük Ermenistan kralı, 300 mızraklı; Lambron Beyi, 29 mızraklı; Vatatzes, 400 mızraklı; Trabzon hâkimi, 200 mızraklı; Halep Beyi, 1000 mızraklı; Malatya, Antep, Mardin, Hama, Humus, Şam, Silvan, Amman beyleri ise yine güçleri yettiği ölçüde mızraklı verme vaadindeydi. Bu askerler de teçhizatla gelecekları için zeredhâne ile yine bir ilintileri bulunmayacaktı.

Türkiye Selçuklu Devleti ordusunda halktan, askerî eğitim almamış, asker statüsünde bulunmayan kitleler de mevcuttu. Bunlar, gaziler, kalenderî dervişleri, fukara ve yaşam alanını koruma arzusunda olan şehir, kasaba veya köy ahalisinden insanlardı (Anonim Selçuknâme, 2011, s. 52; Babinger, 2014, s. 21-84; Göksu, 2008, s. 228-236; Ocak, 1999, s. 89; Saint Simone de Quentin, s. 43-46; Togan, 1981, 370). Halktan muharip bekar gençler de yine ulaşabildikleri kadar silah ile, Osmanlı Devleti'nin erken dönemindeki "Azeb" taifesi gibi "gönüllüler" olarak savaşa katılıyorlardı (Bostan, 1991 s. 312). Alanya'nın fethinde, Uluğ Keykubad savaşa iştirak eden fukara ve gönüllü taifesinden askerlere 1000 koyun ve 100 büyükbaş hayvan dağıttığı gibi 1000 gümüş dirhem vermişti (Göksu, 2008, 230). Savaşta hakikî katkı sağlayacak nitelikte kılıç, mızrak ve kalkan edinemeyecek bu birliklere silah, zeredhânedен veya seyyar silahhânedен sağlanırdı. Nitekim gönüllü taifeler, devlet tarafından silah verilmedikçe en iptidâi veya en kolay erişilebilen silahları kullanıyorlardı: çomak, cirit, pirinç temrenli mızrak, sapan; uzun bıçak, kama, sopa. Dervişler arasında tahta kılıç kullananlar dahi vardı (Dukas, 2012, s. 124; Köymen, 1983, C. 2, s. 255; Tanman, 1988, s. 65; Yıldız, 1991, s. 10).

Tüm bu sınıflandırmalara rağmen, sultan gerekli gördüğü anda, savaşın kaderi veya ordunun geleceği için arzu ettiği takdirde herhangi bir askeri birliğe, sıfatına bakmadan başta ok olmak üzere silah dağıtma kararını alabilmekteydi. I. Alâeddin Keykubad, Moğol tehlikesinin yaklaşmakta olduğunu bildiği için Anadolu'da hazırlıklara başlamıştı (Sümer, 2002, s. 358-359). Bu "hazırlıklar" içinde silah dağıtımları da mevcuttu.

7. Zeredhâne ve Lojistik

Askerî Strateji'nin üç önemli unsuru vardır: "*zaman, mekân, kuvvet*" (Özkaya, 2019, s. 21). Zeredhâne, zaman ve mekân kullanımı adına önemlidir, çünkü Karadeniz kıyılarına gerçekleştirilecek askerî harekatta teçhizat desteği Konya ya da Kayseri'den değil, Sinop gibi kıyıya daha yakın bir noktadan olmalıdır. Kuvvet ise zaten bizzat silah ve teçhizatın kendisidir; zeredhâne silahın yani "*kuvvetin*" toplandığı yerdir. Esas kuvvet asker olsa da silahsız bir askerin manası olmayacaktır.

Türkiye Selçuklu Devleti ordusunun silah ve askerî teçhizat ihtiyacının karşılanması gerektiğinde sultan ferman yazar ve askerî-bürokratik süreç başlatılırdı. Düzeninin işlemlerinden sorumlu bürokratik mevki "*Divân'ül Arz, Divân'ül Ceyş*" idi ve başında "*Emîr-i Arz, Arzu'l-Ceyş, Arız*" adlarını taşıyan kişi bulunmaktaydı. Arız'ın çok sayıda görevleri arasında asker toplamak silah, teçhizat, mühimmat denetiminde bulunmak, askerin her türlü eksikliğini

tamamlamak ve de nakliye işlemlerini gerçekleştirmek vardı (Sevim & Merçil, 1995, s. 509). Bu durumda, zeredhâne ve lojistik noktasında esas sorumlu, Arız idi.

İzzeddîn Keykâvus (1211-1220) Raban ile Telbâşir'i fethine müteakip Elbistan ve Malatya nâiblerine fermân göndererek iki yüz araba aşlık ve teçhizat gönderilmesini emretmişti (İbni Bibi, 1996, C. 1, s. 206). Burada kararın alınması, ferman yazılması, vazifelilerin örgütlenmesi ve sevkiyatın gerçekleşmesi bir düzene bağlıydı. İbni Bîbî'nin Alanya'nın fethi esnasında aktardıklarıyla bu süreç anlaşılabilir: "(Uluğ Keykubad) Uç beylerine asker ve mühimmat tedariki için fermanlar yazılmasını emretti. Heman o anda divan katipleri bu fermanı... kâğıdın beyaz çehresini siyah satırlarla süslemiş ve sultanın mübarek imzasına arzemişlerdir. Fermanlar Ullaklarla acele Uç beylerine ulaştırıldı. On günden az bir müddet içinde... ayın simasını buluttan bir nikapla örten bir ordu, tam tertibat ve teçhizat ile yetiştii" (İbni Bibi, 1941, s. 94-95; 1996, C. 1, s. 257-258). Bir diğer örnek de Moğolların, Sivas'taki tahribatı üzerine I. Alâeddin Keykubâd'ın, Kemaleddin Kâmyar'a, "...saray muhafızını teçhizatıyla birlikte yola çıkarmasını..." emrini fermânla buyurmasında görülebilmektedir (İbni Bibi, 1941, s. 166; 1996, C. 1, s. 420). Gulâmların silahları zaten ellerinin altındayken, sultanın ayrıyeten "teçhizatı" ifadesi yine zeredhânedeki bazı teminlerin ferman vesilesiyle edinileceği fikrini ortaya koymaktadır.

Türkiye Selçukluları, bu ferman usulünü kullanarak, Eyyûbiler'den Sökmen vilayetinin alınması için, Ahlat ile Bitlis'ten Tiflis'e kadar olan coğrafyadaki kalelerin zeredhânelerini silahlarla doldurmuşlardı. Ayrıca, Sultan Kâmil'e karşı hazırlıklarda ve Küçük Ermenistan'ın fethinde Emîr Kâmyar'ın, Diyarbakır'ın alınması için Tâceddin Pervâne'nin, Gürcistan'a olan hücumda Mübârezeddin Çavlı'nın vazifelendirilmesinde, zeredhâne veya zeredhânelerden silah teslimi gerçekleşmişti (Köymen, 2020, s. 376-377).

Türkiye Selçukluları ordugahlarını ilk dönemlerde konaklıklarda kurarlardı. Bu konaklıklar zaman içinde bünyesinde çok sayıda levazımatçının bulunduğu, büyük teşekküllere dönüşmüşlerdi (Özdal, 2008, s. 53-54). Silah depoları da bu teşekkülün birer parçası oldular. Bu depolara silahlar zeredhânelerden sağlanırdı.

Türkler nakliyede deve, öküz, katır, eşek, manda ve at kullanılıyordu. Develer ve katırlara yük konurken, atlara, öküzlere ve mandalara araba çektirilirdi (Köymen, 1983, s. 288). XII-XIII. yüzyıldan kalma, İran'da bulunmuş askerî sınıfa dair olan seramik bir vazoda bir sipahi tarafından çekilmekte olan iki deveden birinin sırtında büyük bir bagaj tasviri buna bir örnekti (Nicol & Hook, 2001, s. 30). Kullanılan hayvanlar gayet hızlı idiler. Bilhassa Türkmenler tarafından yetiştirilen develer uzun mesafeleri kısa bir zamanda hızla kat edebiliyordu (Barbaro, 1979, s. 543-544). İbn Bîbî'ye göre develer "...sayısız levazım, mühimmat ve teçhizatla,

mancınıklar, batmanlık, üç batmanlık ve beş batmanlık yuvarlak demirden taşlar'ı" taşıyabilmekteydi (İbni Bibi, 1941, s. 182; 1996, C. 1, s. 447). Ayrıca ordu, ihtiyaç duyduğunda Türkmenler'den hayvan da satın alırdı (Kuzucu, 2017, s. 53).

Savaşın kazanılması, askerinin ve sivillerinin can güvenliği söz konusu olduğu için bu süreç bir aciliyet dahilinde idi. Kalelerden uzak noktalara, arabalarla askerî teçhizat ve mancınık parçaları taşımak engembeli ve tehlikeli Anadolu coğrafyasında zordu. Türkler öncelikli olarak coğrafyayı çok iyi tanıyor ve kuvvetle muhtemel zincirvari bir örgütlenmeyle yükleri iletiyorlardı. Önceden mükemmelen tanınmamış coğrafyalarda ise rehberler kullanılıyordu (Kesik, 2017, s. 95-96).

SONUÇ

Türkiye Selçuklu Devleti tarafından kullanılan silahların ve askerî teçhizatın tümü, Türklerce, madenler ve hayvansal ürünlerin kullanımıyla yüzyıllarca yapılagelmiştir. Türk ordusu, Ortaçağ'da bizzat Türk halkı tarafından donatılabilmektedir. Türkiye Selçuklu Devleti, zaman içinde yaşanan siyasî ve coğrafi sebeplerden ötürü, ordu bünyesine farklı askerî birlikleri de almaya başlamıştır. Bu birliklerden bazıları zeredhâne tarafından teçhiz edilirken, bazıları da savaşa kendi silahlarıyla gelmektedir. Zeredhâne bu noktada "seçici" bir karaktere sahiptir. Silaha erişim devlet iradesinde olduğu için zeredhâne de merkezî-humâyun bir kimliktedir ve seyyar silahhanelerden farklıdır. Sadece başkentlerde değil, siyasî-askerî hakimiyetin olduğu her önemli mevkiye bulunup askerî bürokrasinin parçasıdır. Silahın erişimi de yine bir devlet düzeni dahilindeki lojistikle gerçekleşmektedir.

Yakın Doğu'daki devletlerde zeredhâne düzeni, asker ile esnaf arasındaki alışveriş ile işlemektedir. Lâkin, Türkler kendi silahlarını kendi üretebildikleri için bir çarşı-pazara tâbi değillerdir. Nitekim Anadolu'da hali hazırda, şehirleşme ile oluşmuş böyle büyük bir askerî çarşı-pazar düzeninin varlığı da şüphelidir. Dolayısıyla Türkiye Selçuklu askeri, çarşı-esnaf düzeninden bağımsız hareket edebilmekte ve ekonomik düzene tâbi olmadan askerî kimliğini koruyabilmektedir.

Zeredhâne, Türk ordusunun en önemli parçalarından biri olup, sağladığı destek ile vazgeçilmez bir müessesedir. Türkiye Selçuklu Devleti devrinde sahip olduğu değer yüksektir.

EXTENDED SUMMARY

Saldjuks of Rum, by founding a stable political will in Asia Minor, they turned it into new a Turkish homeland. Herein, this Turkification was a result of successful uphill battles of Saldjuks against Rums, Europeans, Georgians, and of course other political rivals. In the medieval armies, beside the number of soldiers, condition of offensive weapons (bow, arrows, swords, spears, axes), defense weapons (helmets,

shields) and siege engines (catapult, ballista, etc.) were very much important. In the Saldjuks sultanate, all of these weapons were kept in an arsenal called "zeredhâne" for to be ready to distribute for any command to battle. By keeping the weapons in these edifices, these weapons were to be protected against rain, snow, water, robbery, and sabotage. Saldjuks were also keeping the ancestral weapons and gifts of other rulers, like a sword from a caliph or a spear from a Mongol ruler, and some important prisoners in zeredhanes.

At the time of Saldjuks, there were three ways to obtain weapons in Anatolia. Firstly, Turkmens, who were producing every kind of arm for many centuries by using natural materials and mines; secondly, there was a craftsmen class in Anatolia that specialized in weapon production; thirdly, from other countries, even from European ones, weapons were coming to Anatolia by trade. Nonetheless for the second and third option, obtaining arms from Turkmens was the primary way. The Saldjuk government was collecting or buying the weapons, entering their names and numbers to the imperial archive, and distributing them in the need. However, not all of the Saldjuk soldiers obtaining weapons from the government, gulams, the primary soldiers of Saldjuks, who are always ready to guard the sultan, not just in the battlefield, also in the court and daily life, were the privileged ones because of their duties and responsibilities. Timariots could not get weapons from the government, while they were already got arable lands from the sultanate and thus enough financial possibilities for obtaining arms by themselves. Mercenaries were not obtaining arms by the government, because they were coming into the service by their own arms. Especially the European mercenaries, for it was not easy to find their own type of weapons in these eastern arsenals. Turkmens, who were fighting in the borders of the sultanate and servicing to Islam under the name of Gazi, were obtaining weapons and other needs by the government for free. However, it was also dangerous to give weapons to Turkmens because of their mutinous character.

Zeredhanes were positioned mostly in the major cities of Anatolia, which were well centred and defenced. In these cities, İznik, Sivas, Kayseri, Konya, Antalya and Alanya, the arsenals were built by Turks or they were converted from other types of edifices; like basilicas or churches. Zeredhanes well protected by special soldiers; only authorized officials could enter. These imperial arsenals, zeredhanes, were very much necessary for the operation of Saldjuk army; without a well-planned weapon distribution, the military organization would be out of order indeed.

KAYNAKÇA

- Ahmed bin Mahmud (2011). *Selçuknâme* (Merçil, E. Çev.). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.
- Ahmed Eflâkî (1973). *Ariflerin menkıbeleri* (C. I-II), (Yazıcı, T. Çev.). İstanbul 1973, II.
- Akok, M. (1976). Kayseri şehri tarihî İç Kalesi, *Türk Arkeoloji Dergisi*, XXIII-2, 2-38.
- Amiloğlu, O. (2010), (Ed.). *Aksaray ili merkez kültür envanteri, Ağaçören, Eskil, Gülağaç, Orataköy, Sarıyahşi*. Aksaray: T.C. Aksaray Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Sevim, A. (2005). İbnü'l-Adîm'in Zübdetü'l-Haleb Min tarihi Haleb adlı eserindeki Selçuklularla ilgili bilgiler. *Makaleler*, (C. 1-2), 618-668.
- _____ (2008). İbnü'l Kalânîsî'nin Zeylü Tarih-i Dımaşk adlı eserinde Selçuklularla ilgili bilgiler, (H. 436-500 = 1044/45-1106/07)". *Belgeler*, XXIX / (33), 1-42.
- Alipour, R. & Rehren, T. (2014). Persian Pulād Production: Chāhak tradition. *Journal of Islamic Archaeology*, I / (2), s. 1-33.
- Anonim *Selçuknâme* (2014). (Gök, H. İ. & Coşguner, F. Çev.). Ankara: Atıf Yay.
- Avcı, C. (1984). İstanbul Türk ve İslam eserleri müzesindeki Selçuklu taş eserleri. *Sanat dünyamız*. XXIX, 6-12. Erişim Adresi: earsiv.sehir.edu.tr.
- Ayan, E. (2013). *Büyük Selçuklu imparatorluğu'nda Oğuz isyanı*, İstanbul: Kitabevi.
- Babinger, F. (2014). *Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin* (Yazgan, İ. Çev.). Ankara: La Yay.
- Barthold, V. V. (1990). *Moğol istilasma kadar Türkistan* (Yıldız, H. D. Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Baykara, T. (1969). *Denizli tarihi*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- _____ (1997). *I. Gıyaseddin Keyhusrev, (1164-1211), Gazi-Şehit*. Ankara: Türk Tarih Yay.
- Bombaci, A. (1978). The Army of the Saljuqs of Rum. *Annali, Istituto Orientale di Napoli*, XXXVIII / (28), 343-369.
- Bostan, İ. (1990). Azeb. *İslam ansiklopedisi*. (C. 4, 212-213). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bulduk, Ü. (2013). *Karahisar-ı Sahib (Afyonkarahisar sancağı)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Cahen, C. (1968). *Pre-Ottoman Turkey*. New York: Taplinger.
- Michel le Syrien, (1905). *Chronique de Michel le Syrien, Patriarche Jacobite d'Antioche (1166-1199)*, (Chabot, J. B. Çev.), (C. 1-3). Paris: Ernest Leroux.
- Dânişmend Gâzi Destanı*, (2007). (Sert, M. & Biçer, B. Haz.). Ankara: Akçağ Yay.
- Çoruhlu, T. (2005). Mızrak. *İslam ansiklopedisi* (C. 30, 4-5). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Darkot, B. (1971). Ankara. *İslam ansiklopedisi* (C. 1, 437-453). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Devellioğlu, F. (2007). Zerd, Zered. *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. (1180). Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dukas, (2013). *İstanbul'un fethi, Dukas kroniği, 1341-1462* (Mirmiroğlu V. Çev.). İstanbul: Kabalcı.
- Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî (2013). *İbn Battûta seyahatnâmesi* (Aykut, A. S. Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Edge, D. & Paddock, J.M (1991), *Arms and Armors of the Medieval Knight*. Hong Kong: Random House Value Pub.
- De Amicis, E. (1997). *Costantinopoli*. Milano: Touring Club.
- _____ (2010). *İstanbul* (Özdem, F. Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Emecen, F. (2010). *Osmanlı klasik çağında savaş*, İstanbul: Timaş.
- Eyice, S. (1998). *İznik (Nicae)*. İstanbul: Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi Yayını.

- Fathalizade, A. (2010). Ortaçağda, Yakın-Doğu' da demir-çelik üretimi ve kılıç yapımı. *Türk mühendis ve mimar odaları birliği, metalürji mühendisleri odası*, CLVIII, 34-43.
- Fleet, K. (2009). *Erken Osmanlı döneminde Türk-Ceneviz ticareti* (Akpınar, Ö. Çev.). İstanbul: İş Bankası Yay.
- Gordlevski, V. (1988). *Anadolu Selçuklu devleti* (Yaran, A. Çev.). Ankara: Onur Yay.
- Gökdemir, T. (2016). *Türk Kara ordusu lojistik tarihi*. Ankara: Kadim Yayınları.
- Göksu, E. (2008). Türkiye Selçuklularında ordu (Doktora tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- _____, (2019). Gelenek ve değişim arasında Türkiye Selçuklu ordusu, *Türk askerî kültürü*, Özkaya, S. (Ed.). (283-314). İstanbul: Kronik.
- Grousset, R. (1980). *Bozkır imparatorluğu* (Uzmen, R. Çev.). İstanbul: Ötüken.
- Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî (2015). *Târîh-i Güzîde* (Göksu, E. Çev. vd.). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.
- Howorth, H. H. (1876). *History of Mongols* (C. 1-4). London: Logmans, Green, and Co.
- Iacobo Gelli (1900), *Guida del Raccogliatori e dell'Armatore*. Milano: Ulrico Hoepli.
- Iosofat Barbaro, (1979). Di messer Iosofat Barbaro, gentliuomo veneziano, il viaggio della Tana e Persia. *Navigazioni e Viaggi*, Giovanni Battista Ramuzio (Ed.). (C. 4, 491-574).
- Islamic Swords and Swordsmiths*, (2000). Yücel, Ü. (Ed.). İstanbul 2000.
- İbn Bibi, (1996). *El Evamirü'l Ala'îye, fi'l-Umuri'l-Ala'îye (Selçuk-Name)* (Öztürk, M. Çev.). C. 1-2. Ankara: T. C. Kültür Bakanlığı.
- İbni Bibi (1941). *Anadolu Selçuklu devleti tarihi* (Gencosman, M. N. Çev). Ankara: Uzluk Basımevi.
- İbnü'l-Adîm, (2018). Bugyetü't fi tarih-i Haleb. *İslâm kaynaklarına göre Malazgirt savaşı* (Sümer, F. & Sevim, A.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- İbnü'l-Verdî (2017). *Selçuklular* (Alican, M. Çev.). İstanbul 2017.
- İnalcık, H. (2009). *Devlet-i 'Aliyye, Osmanlı imparatorluğu üzerine araştırmalar*. İstanbul: İş Bankası Yay.
- İnbaşı, M. (2000). Kayseri kalesi. *Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, Osmanlı Tarih Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi*, XI, s. 825-548.
- Kafesoğlu, İ. (1994). *Türk milli kültürü*. İstanbul: Boğaziçi Yay.
- Karaman, Y. (2018). Çarşamba'da tarihi Anadolu Selçuklu kılıcı yakalandı. *Arkeolojik Haber*. Erişim Adresi: <https://www.arkeolojikhaber.com/haber-carsambada-tarihi-anadolu-selcuklu-kilici-yakalandi-17257/>
- Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî (2000). *Müsâmeretü'l-ahbâr* (Öztürk, M. Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Kesik, M. (2018). *Selçukluların Haçlılarla imtihanı*. İstanbul: Timaş.
- _____, (2017). *At üstünde Selçuklular*. İstanbul: Timaş.
- _____, (2000). Cenabî'ye göre Türkiye'de Selçuklular. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, XXXVI, 213-259.
- Kılıçarslan, Y. Cebeci, *İslam ansiklopedisi* (C. 7, 182-183). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Koca, S. (2005). *Selçuklular'da ordu ve askerî kültür*, Ankara: Berikan Yay.
- _____, (2019). Büyük Selçuklu devleti'nde ordu. *Türk askerî kültürü*. Özkaya, S. (Ed.). (238-283). İstanbul: Kronik.
- Köymen, M. A. (1967), *Alp Arslan zamanı Selçuklu askerî teşkilatı*. Ankara: Ankara Basımevi.

- _____ (1983). *Alp Arslan ve zamanı* (C. I-II). Ankara: Ankara Üniversitesi D. T. C. Fakültesi Yay.
- _____ (2020). *Büyük Alâeddin Keykubad ve zamanı*. İstanbul: Kronik.
- Kuzucu, S. (2017). *Osmanlı ordusu ve sefer lojistiği*, İstanbul: Kitabevi.
- Küçükdağ, Y. & Arabacı, C. (2016). *Selçuklular ve Konya*, Konya: Çizgi Yay.
- Lapidus, I. (1967). *Muslim cities in the later Middle Ages*, London: Cambridge.
- Luz, N. (2014). *The Mamluk city in the Middle East*, Cambridge: Cambridge Pub.
- Marenesi, E. L. (1865). Kubetsci, Kuvetchi. *I Popoli Antici e Moderni*. Milano.
- Merçil, E. (2000). *Türkiye Selçukluları'nda meslekler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- _____ (1996). Gulâm. *İslam ansiklopedisi* (C. 14, s. 180-184). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Muhammed b. Mahmud b. Ecâ et-Türkî (2018). *İbn Ecâ seyahatnamesi* (Şeker, M. Çev.). İstanbul: Ötüken.
- Nicol, D. & Dennis, P. (1993). *Mamluk 'Askari*. Osprey: Cortez.
- Nicolle, D. & Hook, R. (2001). *The Crusades*. Osprey: Cortez.
- Nicolle, D. & McBride, A. (2020). *Haçlılar çağı'nda İslam orduları, 1071-1300* (Şakul, K. Çev.). İstanbul: İş Bankası Yay.
- Niketas Khoniates, (1995). *Historia* (Işıltan, F. Çev.). Ankara 1995.
- Nizamü'l Mülk (2015). *Siyasetname*, (Ayar, M. T. Çev.). İstanbul: İş Bankası Yay.
- Nolan, C. (2017). *The Allure of battle, A history of how wars have been won and lost*. Oxford: Oxford University Press.
- Ocak, A. Y. (1980). *XIII. yüzyılda Anadolu'da Babailer isyanı*. İstanbul: Dergah.
- _____ (1999). *Zındıklar ve mülhidler*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Orhun abideleri*, (2005). (Ergin, M., Çev.). İstanbul: Boğaziçi Yay.
- Özdal, A. N. (2008). *Türklerin savaş sanatı*. İstanbul: Doruk Yay.
- Özgüdenli, O. & Duman, İ. (2016). Ortaçağ İslâm dünyasında bir ok mançınığı: Kuşkençir. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, III / (1), 93-108.
- Özkaya, S. (2019), Kültür tasnifi ve Türk askerî kültürüne giriş. *Türk askerî kültürü*, Özkaya, S. (Ed.). (11-141). İstanbul: Kronik.
- Parlak, S. (2019). Türk askerî mimarlığı. *Türk askerî kültürü*, Özkaya, S. (Ed.). (629-663). İstanbul: Kronik.
- Peacock, A. (2016). *Selçuklu devleti'nin kuruluşu* (Rona, Z. Çev.). İstanbul 2016.
- Ravendî (1999). *Râhatü's Sudûr ve Ayetü's-Sürûr* (C. 1-2), (Ateş, A. Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Reşîdü'd-dîn Fazlullâh (2018). *Selçuklular, Câmî'ü't-tevâih* (Göksu, E. & Güneş, H. Çev.). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.
- Rice, T.T. (2015). *Anadolu Selçuklu tarihi* (Taştan, T. K. Çev.). Ankara: Nobel Akademik Yay.
- Samira Kortantamer, "Mamlûklarda hapisaneler", *Hapishâne kitabı*, İstanbul: Kitabevi.
- Sevim, A. & Merçil, E. (1995). *Selçuklu devletleri tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Simone de Saint Quentin, (2006). *Bir Keşiş'in anılarında Tatarlar ve Anadolu, 1245-1248*, (Özbayoğlu, E. Çev.) Antalya: Daktav Yay.
- Sümer, F. (2002), Keykubad I. *İslam ansiklopedisi* (C. 25, 258-259). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

- Süryani Mihail, (1944). *Süryanî Patrik Mihailin vakainâmesi, ikinci kısım, (1042-1195)* (Andreasyan, H. Çev.). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Kütüphanesi, No: 11932.
- Şeşen, R. (1995). Eyyübiler. *İslam ansiklopedisi* (C. 12, 20-31). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Taneri, A. (1993). Candar. *İslam ansiklopedisi*. (C. 7, 145-146). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- _____, Emîr-i Silâh. *İslam ansiklopedisi* (C. 11, 145). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tanman, B. (1988). Abdal Mûsâ tekkesi. *İslam ansiklopedisi* (C. 1, s. 65-66). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Togan, Z.V. (1981). *Umumî Türk tarihine giriş*. İstanbul: Enderun.
- Turan, O. (1958). *Türkiye Selçukluları hakkında resmî vesikalar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- _____. (1980a). *Tarihi akışı içinde din ve medeniyet*. İstanbul: Nakışlar Yay.
- _____. (1980b). *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul: Nakışlar Yay.
- _____. *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 2005.
- _____. (1977). İktâ. *İslam ansiklopedisi* (C. 5 / (2), s. 949-952). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Turan, Ş. (1990). *Türkiye – İtalya İlişkileri* (C. 1). İstanbul: Metis Yay.
- _____. (2009). Silâhdar, *İslam ansiklopedisi* (C. 37, 191-193). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Urfalı Matheos (2019). *Urfalı Matheos Vekayi-Nâmesi (952-1136)* (Andreasyan, H. D. Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Uyar, M. & Erickson, E. (2014). *Osmanlı askeri tarihi*, İstanbul: İş Bankası Yay.
- Uyumaz, E. (2011). *Türkiye Selçuklu devleti'ne giden ve gelen elçiler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1984). *Osmanlı devlet teşkilatına medhal*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Yıldız, H. (1991). Anadolu beylikleri, teşkilât ve kültür., *İslam ansiklopedisi* (C. 3, s. 139-141). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Yılmaz, L. (2002). *Antalya, (16. yüzyılım sonuna kadar)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Yurdalan, Özcan, (2014, Haziran). Niksar: kalenin eteğinde. *Atlas*, 255. Erişim Adresi: <https://www.atlasdergisi.com/kesfet/kultur/kalenin-eteginde.html>

